GUMILYOV JOURNAL OF HISTORY
ISSN: 3080-129X. eISSN: 3080-6860

ARCHEOLOGY – АРХЕОЛОГИЯ – АРХЕОЛОГИЯ –

Ғылыми мақала / Research Article
МҒТАР / IRSTI 03.41.91

https://doi.org/10.32523/3080-129X-2025-153-4-7-26

«Secrets of ancient jewelry: regional jewelry heritage» based on the materials of the Foundation of the National Museum of the Republic of Kazakhstan

A. Aitbayeva[a], **K. Saparova**[b]✉, **A. Sautbekova**[b], **A. Kumarbayeva**[c]
[a]*Margulan Institute of Archaeology, Almaty, Kazakhstan*
[b]*National Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan*
[c]*Abylkhan Kasteyev State Museum of Arts, Almaty, Kazakhstan*
[b]✉*kamila.aubakirova@gmail.com*

Abstract. The article presents information about the jewelry of the Kazakh people based on the analysis of the collection of the National Museum of the Republic of Kazakhstan. Jewelry, being an important component of the material culture of the Kazakhs, reflects not only aesthetic ideas but also craft traditions, as well as socio-cultural characteristics of the population. Jewelry, being one of the most stable and conservative elements of a traditional costume, carries not only valuable, but often "dumb" information. This work is devoted to the publication and primary analysis of women's metal jewelry of the 19th-20th centuries. The work is the first stage of a comprehensive study aimed at studying the regional features of jewelry and identifying parallels between archaeological materials from the Bronze Age, the Early Iron Age, and the Early Middle Ages with products dating back to Modern Times. The relevance of the research is due to the need to preserve and systematize the accumulated information about the traditional forms of decorative and applied art of the Kazakh people. In the current conditions of globalization and unification of cultures, the detailed significance of regional variations is of particular importance. In the course of the research, special attention was paid to the study of the books of receipts, which are documentary materials documenting the history of the collection's formation. The use of these data made it possible to clarify the origin of a number of products, to identify the geography and features of the acquisition of museum collections. Based on the information collected, the article provides generalized statistical data, presents a classification of jewelry by category: head ornaments, neck and chest ornaments, hand ornaments, etc. For each category of jewelry received from the region we are interested in, one representative example has been selected, described in detail in terms of technology and ornamentation. Special attention is paid to the issues of symbolism and the functional purpose of jewelry. It was found that most of the products had not only a decorative value, but also carried a magical function. The jewelry was made of silver, which translates the value of this metal for the Kazakh people. The methodological basis of the article is semiotic and culturological approaches, as well as source studies, typological, and comparative historical research methods. The analysis of the stock collection of the National Museum of the Republic of Kazakhstan shows the stability of craft traditions and the continuity of artistic forms reflecting the cultural specifics of the region. The obtained materials can serve as a basis for further scientific research on the traditional jewelry art of Kazakhstan.

Keywords: silver; jewelry; Zhetysu; typology; fund collection; National Museum; women's costume; Kazakhs

©A. Aitbayeva, K. Saparova, A. Sautbekova, A. Kumarbayeva, 2025

For citation: Aitbayeva A., Saparova K., Sautbekova A., Kumarbayeva A. «Secrets of ancient jewelry: regional jewelry heritage» based on the materials of the Foundation of the National Museum of the Republic of Kazakhstan. *Gumilyov Journal of History.* 2025. Vol.153, no.4, pp.7-26. https://doi.org/10.32523/3080-129X-2025-153-4-7-26

Funding. The article was prepared with the support of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2024-2026, project IRN AP22786586.

«Тайны древних украшений: региональное ювелирное наследие» по материалам фонда Национального музея Республики Казахстан

А. Айтбаева[a], **К. Сапарова**[b], **А. Саутбекова**[b], **А. Кумарбаева**[c]
[a]*Институт археологии им. А.Х. Маргулана, Алматы, Казахстан*
[b]*Национальный музей Республики Казахстан, Астана, Казахстан*
[c]*Государственный музей искусств им. Абылхана Кастеева, Алматы, Казахстан*

Аннотация. В статье представлены сведения об ювелирных украшениях казахского народа на основе анализа коллекции Национального музея Республики Казахстан. Ювелирные украшения, являясь важной составляющей частью материальной культуры казахов, отражают не только эстетические представления, но и ремесленные традиции, а также социально-культурные особенности населения. Украшения, являясь одними из наиболее устойчивых и консервативных элементов традиционного костюма, несут в себе не только ценные, но зачастую и «немые» сведения. Данная работа посвящена публикации и первичному анализу женских металлических украшений Жетысу XIX-XX веков. Работа представляет собой первый этап комплексного исследования, нацеленного на изучение региональных особенностей ювелирного искусства и выявление параллелей между археологическими материалами эпохи бронзы, раннего железного века и раннего средневековья с изделиями, относящимися к Новому времени. Актуальность исследования обусловлена необходимостью сохранения и систематизации накопленных сведений о традиционных формах декоративно-прикладного искусства казахского народа. В нынешних условиях глобализации и унификации культур детальное значение региональных вариаций приобретает особое значение. В процессе исследования особое внимание было уделено изучению книг поступлений – документальных материалов, фиксирующих историю формирования коллекции. Использование этих данных позволило уточнить происхождение ряда изделий, выявить географию и особенности комплектования музейных собраний. На основе собранной информации в статье приведены обобщенные статистические данные, представлена классификация ювелирных изделий по категориям: украшения для головы; шейно-нагрудные украшения; украшения для рук и т.п. Для каждой категории украшений, поступивших из интересующего нас региона, выбран один репрезентативный пример, детально охарактеризованный с точки зрения технологии и орнаментации. Особое внимание уделено вопросам символики и функционального назначения украшений. Установлено, что большинство изделий имело не только декоративное значение, но и несли магическую функцию. Ювелирные украшения были выполнены из серебра, что транслирует ценность этого металла для казахского народа. Методологической основой статьи являются семиотический и культурологический

подходы, а также источниковедческий, типологический и сравнительно-исторический методы исследования. Выполненный анализ фондовой коллекции Национального музея Республики Казахстан показывает устойчивость ремесленных традиций и преемственность художественных форм, отражающих культурную специфику региона. Полученные материалы могут послужить базой для дальнейших научных исследований традиционного ювелирного искусства Казахстана.
Ключевые слова: серебро; ювелирные украшения; Жетысу; типология; фондовая коллекция; Национальный музей; женский костюм; казахи

«Ежелгі зергерлік бұйымдардың құпиялары: аймақтық зергерлік мұра» Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі қорының материалдары бойынша

А. Айтбаева[a], **К. Сапарова**[b], **А. Саутбекова**[b], **А. Кумарбаева**[c]
[a]*Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, Алматы, Қазақстан*
[b]*Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі, Астана, Қазақстан*
[c]*Әбілхан Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер музейі, Алматы, Қазақстан*

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің коллекциясын талдау негізінде қазақ халқының зергерлік бұйымдары туралы мәліметтер келтірілген. Қазақтардың материалдық мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, зергерлік бұйымдар эстетикалық ұғымдарды ғана емес, сонымен қатар қолөнер дәстүрлерін, сондай-ақ халықтың әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін де көрсетеді. Дәстүрлі костюмнің ең тұрақты және консервативті элементтерінің бірі бола отырып, зергерлік бұйымдар тек құнды ғана емес, көбінесе «үнсіз» ақпарат береді. Бұл жұмыс XIX-XX ғасырлардағы Жетісудағы әйелдер металл әшекейлерін жариялауға және бастапқы талдауға арналған. Жұмыс зергерлік өнердің аймақтық ерекшеліктерін зерттеуге және қола дәуіріндегі, ерте темір дәуіріндегі және ерте орта ғасырлардағы археологиялық материалдар арасындағы параллельдерді анықтауға бағытталған кешенді зерттеудің бірінші кезеңін білдіреді. Зерттеудің өзектілігі қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнерінің дәстүрлі нысандары туралы жинақталған мәліметтерді сақтау және жүйелеу қажеттілігіне байланысты. Жаһандану мен мәдениеттерді біріздендірудің қазіргі жағдайында аймақтық вариациялардың егжей-тегжейлі маңызы ерекше маңызға ие. Зерттеу барысында түсімдер кітаптарын – коллекцияның қалыптасу тарихын жазатын деректі материалдарды зерттеуге ерекше назар аударылды. Бұл деректерді пайдалану бірқатар өнімдердің шығу тегін нақтылауға, мұражай коллекцияларының географиясы мен жинақталу ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Жиналған ақпарат негізінде мақалада жалпыланған статистикалық мәліметтер келтірілген, зергерлік бұйымдардың санаттары бойынша жіктелуі келтірілген: бас әшекейлері; мойын-кеуде зергерлік бұйымдары; қол әшекейлері және т.б. бізді қызықтыратын аймақтан келген зергерлік бұйымдардың әр санаты үшін технология мен ою-өрнек тұрғысынан егжей-тегжейлі сипатталған бір өкілдік мысал таңдалады. Әшекейлердің символикасы мен функционалды мақсатына ерекше назар аударылады. Көптеген өнімдердің сәндік мәні ғана емес, сонымен қатар сиқырлы функциясы бар екендігі анықталды. Зергерлік бұйымдар күмістен жасалған, бұл металдың қазақ халқы үшін құндылығын көрсетеді. Мақаланың әдіснамалық негізі семиотикалық және мәдени көзқарастар, сондай-ақ деректану, типологиялық

және салыстырмалы тарихи зерттеу әдістері болып табылады. Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің қор коллекциясына жасалған талдау қолөнер дәстүрлерінің тұрақтылығын және өңірдің мәдени ерекшелігін көрсететін көркемдік нысандардың сабақтастығын көрсетеді. Алынған материалдар Қазақстанның дәстүрлі зергерлік өнерін одан әрі ғылыми зерттеуге негіз бола алады.
Түйін сөздер: күміс; зергерлік бұйымдар; Жетісу; типология; қор жинағы; Ұлттық музей; әйелдер костюмі; қазақтар

Сілтеме жасау үшін: Айтбаева А., Сапарова к., Саутбекова А., Құмарбаева А. "ежелгі зергерлік бұйымдардың құпиялары: өңірлік зергерлік мұра" Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі қорының материалдары бойынша. *Gumilyov Journal of History.* 2025. Т. 153, no.4. б.7-26. https://doi.org/10.32523/3080-129X-2025-153-4-7-26

Қаржыландыру көзі: Мақала 2024-2026 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруы аясында AP22786586 ЖТН жобасы шеңберінде дайындалды.

Кіріспе

Зергерлік өнер этностың көркем шығармашылығы мен өзін-өзі көрсетуінің ерекше формасы ретінде әрекет ете отырып, халықтың дүниетанымы мен материалдық мәдениетінде шешуші рөл атқарады. Бұл мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан археологиялық және этнографиялық мұраның ерекше қабаты болып көрінеді.

Зергерлік бұйымдар мәдениет құбылысы ретінде қоғамның технологиялық дамуы мен көркемдік талғамының деңгейін көрсететін этномәдени үдерістер мен дәстүрлердің дамуының дәлелі болып табылады.

Көрші елдердің мәдениеті мен өнерімен өзара іс-қимылға қарамастан, Қазақстанның зергерлік өнері өзінің өзіндік ерекшелігін сақтап қалды және жарқын ұлттық айрықша болмысымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, қазақ зергерлік өнерінің өзіне тән белгілерінің бірі тарихи байланыстардың әсерінен қалыптасқан айқын өңірлік ерекшеліктердің болуы болып табылады. Әр аумақ өзінің стилистикалық бағыттарымен және технологиялық әдістерімен сипатталады.

Әдеби шолу

Қазақстан аумағында зергерлік бұйымдарды зерделеу отандық ғылымда ерекше орын алады. Қазақ көркем металының шығармалары туралы ақпарат XVIII ғасырдан бастап әдебиетте кездеседі және кейінірек ізденістер тек жандана түседі, бұл XIX ғасырдың ортасында Орыс географиялық қоғамының ұйымдастырылуымен байланысты. Бұл М. Левшин, Г.Н. Потанин, Р. Карутц, П.С. Паллас және басқалардың еңбектері (Марғұлан 1986). Айта кету керек, осы уақыт аралығында зерттеушілердің назары кез-келген көркемдік және технологиялық ерекшеліктерді терең талдаусыз ақпаратты жинауға және сипаттауға бағытталған. Кейбір ғалымдар, әрине, бұйымдарды сипаттау мен сызбасын

сызудан басқа, көрші халықтардың дәстүрлерінде ұқсастықтарды, ою-өрнектеу мен өрнектерді интерпретациялауға тырысты, бірақ мұндай зерттеулер ауқымды болған жоқ.

Ш.Ш. Уәлихановтың қызметімен қазақ халқының мәдениетін зерттеу саласындағы материалдарды жинау және зерделеу жөніндегі жұмыстардың келесі кезеңін байланыстыруға болады (Валиханов 1984). Қазақ халқының бұйымдарын ою-өрнектеу туралы мәліметтер дәстүрлі мәдениет құбылыстарын ғылыми тіркеу (суретке түсіру) әдісінің негізін қалаушы болған С.М. Дудиннің еңбектерінде кездеседі. 1894 жылы Өнер академиясы, Ғылым академиясы және Орта және Шығыс Азияны зерттеу комитеті сияқты мекемелерде жұмыс істеген кезінде В.В. Бартольд басқарған экспедиция барысында ол Сырдария, Талас, Шу және бүкіл Жетісу қазақтарының қолданбалы өнерін зерттеді (Маргулан 1986: 22). Осы уақыт аралығында зерттеу жұмыстарын С.Л. Руденко да жүргізді, ол Ойыл және Сағыз өзендерінің алабында орналасқан қазақтардың өмірін зерттей отырып, Батыс және Шығыс Қазақстанның кейбір әшекейлері мен киімдеріндегі көркемдік ерекшелігін анықтады (Руденко 1927). Бізді қызықтырған Оңтүстік Қазақстан өңірі бойынша В.В. Востровтың жұмыстары шығарылды (Востров 1959). Қазақтың зергерлік бұйымдары, атап айтқанда олардың жіктелуі туралы қысқаша мәліметтер дәстүрлі ұлттық киімге арналған И.В. Захарова мен Р.Д. Ходжаеваның монографияларында қамтылған (Захарова, Ходжаева 1964).

Кейінгі жылдары қазақтардың дәстүрлі зергерлік өнерін зерттеуге Х.А. Арғынбаев, А.Х. Марғұлан, сондай-ақ Э.А. Масанов, М.С. Мұқанов, Н.А. Оразбаева (Аргынбаев 1987, Маргулан 1986, Масанов 1961) елеулі үлес қосты. Бұл еңбектер кейінгі салыстырмалы және аймақтық зерттеулердің негізін қалады. Одан кейінгі жылдары Ш.Ж. Тоқтабаева (Мыңжасарова), А.И. Мамбетова зергерлік өнерді этномәдени бірегейліктің маңызды элементі ретінде қарастыра отырып, өз зерттеулерін әзірлеумен айналысты. Осы кезеңде ғалымдар Қазақстанның әртүрлі өңірлерінің бұйымдары арасындағы айырмашылықтарды белсенді зерттеп, тұрақты жергілікті ерекшеліктерді анықтай бастады.

Осылайша, бүгінгі күнге дейін жинақталған ғылыми материал жинақтаушы және сипаттамалық деңгейден зергерлік бұйымдарды кешенді мәдени және салыстырмалы-типологиялық талдауға көшуге мүмкіндік берді. Жалпы өңірлік айырмашылықтар проблематикасы жеткілікті түрде әзірленгеніне қарамастан, Жетісу аумағынан туындайтын әшекейлер ең аз зерттелген бағыттардың бірі болып қала береді.

Материалдар мен әдістер

Қазақ халқының дәстүрлі әшекейлеріне арналған мақаланы дайындау барысында авторлар деректанулық, типологиялық және салыстырмалы-тарихи зерттеу әдістерін қолданды.

Зерттеудің дереккөздік базасының негізін жарияланған этнографиялық және өнертану еңбектері, сондай-ақ ҚР Ұлттық музейінің қорлары мен архивінен алынған материалдар құрады. Бастапқы дереккөздерге ерекше назар аударылды – Мемлекеттік Алтын музейі, Президенттік мәдениет орталығы, сондай-ақ таңдалған заттардың төлқұжаттары туралы кітаптар зерттелді.

Деректану талдауын қолдану шығу тегін, сенімділік дәрежесін және тарихи контексті анықтауға мүмкіндік берді. Бұл зерттелген әдебиеттерде берілген мәліметтерді сыни бағалау үшін қажет болды.

Типологиялық талдау зергерлік бұйымдарды қызметтік мақсаты мен аймақтық ерекшеліктері бойынша жіктеу үшін қолданылды. Бұл тәсіл қазақтардың дәстүрлі зергерлік өнеріне тән тұрақты құрылымдық және сәндік белгілерді анықтауға ықпал етті.

Зергерлік бұйымдардың дамуының тарихи динамикасын және олардың әртүрлі тарихи кезеңдердегі өзгеруін бақылау үшін салыстырмалы тарихи әдіс қолданылды. Ол қазақтардың дәстүрлі әшекейлерін көрші этностардың ұқсас заттарымен салыстыруға, сондай-ақ олардың қалыптасуы мен эволюциясына әлеуметтік-мәдени, экономикалық және діни факторлардың әсерін бақылауға мүмкіндік берді.

Әр түрлі дереккөздердің интеграциясы зергерлік бұйымдардың сипаттамаларын, олардың қызметтік және символдық мағыналарын толық түсінуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінде Қазақстанның халықтық және заманауи сәндік-қолданбалы өнерінің бай топтамасы бар. Музейдің қор топтамасының негізін Мемлекетік Алтын музейі мен Президенттік мәдениет орталығының жинақтары құрады, материалдардың берілуі бір музей шеңберінде қазақ халқының мәдениетін бейнелейтін бай топтаманы біріктіруге мүмкіндік берді. Қола дәуірінен бастап этнографиялық қазіргі заманға дейінгі зергерлік өнердің керемет үлгілері «№1, №2 Бағалы металл» қорларында сақтаулы.

Мамандандырылған қорлардың бірі – «№1 Бағалы металл» қола дәуірінен орта ғасырларға дейінгі кең тарихи кезеңді қамтитын алтыннан жасалған зергерлік бұйымдардың бірегей үлгілерін жинады. Бұл жәдігерлер металлургиялық технологиялардың дамуының, сондай-ақ ежелгі қоғамдардың эстетикалық және діни көріністерінің құнды дәлелі болып табылады. Осы кезеңдегі өнімдер әртүрлі пішіндермен, сәндік әдістермен және металды өңдеу, соның ішінде соғу, құю, бедерлеу және бүршіктеу әдістерімен ерекшеленеді. Заттардың саны 44 000-нан астам сақтау бірлігін құрайды.

Басқа «№2 Бағалы металл» қорында Қазақстан халықтары мен іргелес аумақтардың зергерлік өнері топтамасы шоғырланған. Бұл таңдауда ұлттық дәстүрлерді, рәміздер мен этномәдени ерекшеліктерді бейнелейтін қазақ шеберлері жасаған әшекейлер ерекше орын алады. Қазақ туындыларымен қатар мұнда қырғыз, өзбек, ұйғыр және түрікмендер сияқты өңірдің басқа этникалық топтарының бұйымдары да ұсынылған. Бұл заттар ою-өрнектің байлығын, көшпелі және отырықшы мәдениеттерге тән нышанды, сондай-ақ ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қолөнер дәстүрлерінің сабақтастығын көрсетеді. Заттардың саны 4000-нан астам сақтау бірлігін құрайды.

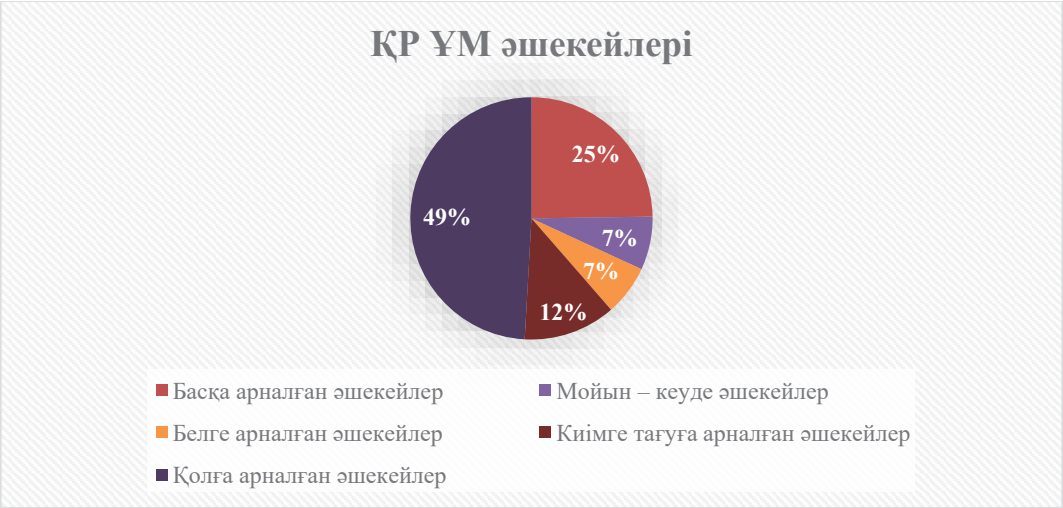
«№2 Бағалы металл» қорының негізгі бөлігін Мемлекеттік Алтын музейінің қорларынан берілген заттар құрайды – шамамен 1400 бірлік, Президенттік мәдениет орталығы – 2500 бірліктен астам, сондай-ақ еліміздің облыстық музейлерінен берілген заттар – шамамен 30 бірлік. Сонымен қатар, жеке тұлғалардан келіп түскен жәдігерлер де тіркелген.

Елдің жетекші мәдени мұра қоймаларының бірі мәртебесіне байланысты Ұлттық музейде Қазақстанның түрлі аймақтарынан зергерлік бұйымдар топтамасы бар. Ең алдымен, топтаманың аймақтық әртүрлілігі тарихи-мәдени дамуды жан-жақты көрсетуге бағытталған музей тұжырымдамасын көрсетеді, сонымен қатар бұл аймақтық ерекшеліктерді байқауға және дәстүрлі өнердің жалпы сипатын атап өтуге мүмкіндік береді.

Материалды құрылымдау мақсатында төменде зергерлік бұйымдардың аймақтық шығу тегі бойынша да, олардың қызметтік жіктелуі бойынша да мәліметтер көрсетілген диаграммалар келтірілген.

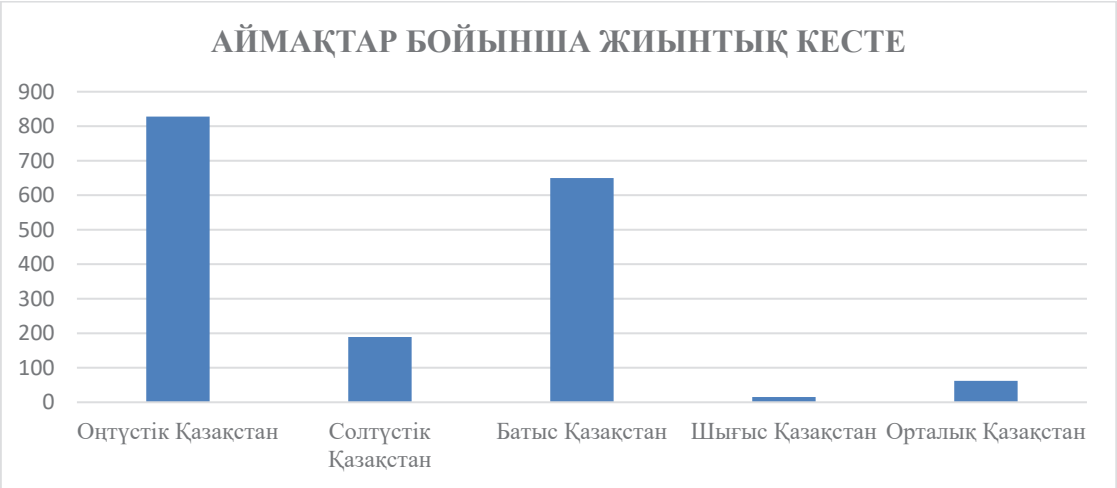
Қызметтік жіктелуі бойынша ұсынылған зергерлік бұйымдар бірнеше негізгі топтарға бөлінеді. Зергерлік бұйымдардың ең көп тобы қолға арналған әшекейлер болып табылады (білезік – 988 с.б., жүзік – 399 с.б., сақина – 130 с.б.), содан кейін басқа арналған әшекейлер (маңдайлық – 29 с.б., сырға – 368 с.б., шашбау – 17 с.б., шекелік – 156 с.б., шолпы – 76 с.б., шаштеңге – 3 с.б., үкі аяқ– 16 с.б.), мойын – кеуде (алқа – 63 с.б., бойтұмар – 120 с.б., өңіржиек – 7 с.б., тамақша – 6 с.б., моншақ – 6 с.б.), белге арналған (белдік – 207 с.б.), сондай-ақ киімге тағуға арналған әшекейлер жеке көрсетілген (түйреуіш - 19 с.б., қапсырма – 138 с.б., түйме – 183 с.б., тана – 40 с.б.,).

Кесте 1. ҚР ҰМ зергерлік бұйымдарының пайыздық арақатынастағы қызметтік жіктелуі
Table 1. Functional classification of NM RK jewelry in percentage

Музей топтамасын талдау кезінде сақталған заттардың негізгі бөлігі XIX-XX ғасырларға жататыны анықталды, сондай-ақ XVIII ғасырға жататын жеке үлгілер бар. Жинақта елдің солтүстік, шығыс, орталық, оңтүстік және батыс аймақтарының өнімдері ұсынылған, бұл топтаманың кең географиялық қамтылуын көрсетеді.

Кесте 2. ҚР ҰМ зергерлік бұйымдарының аймақтық жіктелуі
Table 2. Regional classification of jewelry of NM RK

Осы зерттеу аясында біз Қазақстанның оңтүстік өңірінен, атап айтқанда Жетісу аумағынан шыққан бұйымдарға назар аударғымыз келді. Топтаманың бұл бөлігі аймақтық ерекшеліктерге байланысты ерекше қызығушылық тудырады. Жетісу географиялық жағынан Оңтүстік Қазақстанның құрамына кіретініне қарамастан, оның осы өңірді елдің басқа Оңтүстік аумақтарынан ерекшелендіретін мәдени-тарихи бірегейлігін атап өту маңызды. Аталған аймақ бұрын Жетісу деп аталған, Солтүстік Тянь-Шань тау бөктеріндегі жерлерді қамтитын бұл өңір тарихи түрде көшпелі және отырықшы мәдени дәстүрлердің әсерінен қалыптасты, бұл сәндік-қолданбалы өнердің, оның ішінде зергерлік бұйымдардың сипатында көрініс тапты. Сол кезеңдерде Оңтүстік Қазақстан кең мағынада (Шымкент, Түркістан, Қызылорда аудандарын білдіреді) Орта Азияның геометриялық ою-өрнектер, эмальдар мен қалқанды эмаль техникаларының көркемдік қағидаларының басым болуы тән болса, Жетісу бұйымдары өз кезегінде иілгіш пішіндерімен, сіркелеу, соғу мен ақықты белсенді қолданумен ерекшеленеді.

Ш.Ж. Тоқтабаева мен А.И. Мамбетова сияқты бірқатар зерттеушілер Жетісудың көркемдік кодының ерекшелігін атап өтіп, оны қазақ мәдени кеңістігіндегі ерекше құбылыс ретінде қарастырады. Сондықтан біздің зерттеуімізде біз топтаманың осы бөлігіне назар аударуға тырысамыз, өйткені ол аймақтық стилистикалық ерекшеліктерді ғана емес, сонымен қатар көшпелі эстетика мен Орталық Азияның ежелгі мәдени орталықтарының әсері арасындағы диалогты да байқауға мүмкіндік береді.

Әрине, зергерлік өнер ежелгі уақытта қазіргі Қазақстанның аумақтарын мекендеген тайпалардың бұрыннан бар мәдениеттерінен бастау алатын дәстүрлер негізінде қалыптасты.

Археологиялық олжалар – асыл және жартылай асыл тастармен көмкерілген қола, алтын және күміс бұйымдар көркемдік нысандарының сабақтастығын растайды. Зерттеушілердің бірқатар мақалалары ел аумағында табылған зергерлік бұйымдарды жариялауға және талдауға арналған (Акишев 1983; Куприянова 2008; Усманова 2010; Бейсенов 2014; Базарбаева, Джумабекова 2019; Хасенова 2023; Хасенова 2020; Айтбаева 2024 және т.б.).

Археологиялық зерттеулер барысында табылған қазақтардың материалдары мен зергерлік бұйымдарын салыстыру ежелгі өнердің дәстүрлерінің сақталғандығы туралы айтуға мүмкіндік береді, мәселен, әйгілі полихромдық стильді мысалға алатын болсақ, оның негізгі белгілері алтын мен альмандин, гранат, ақық, шыны секілді түрлі-түсті тастардың ендірмелерін пайдалану, олар үшін ұяшықтарды үшбұрыштармен және бүршік қатарлармен жиектеу, «шырша», «бау» тәрізді сіркеленген жақтаулар түрінде және т.б. Белгілі зерттеуші Ә.Х. Марғұлан өз еңбегінде бұл ерекшеліктер Орталық Қазақстанның, сондай-ақ Маңғышлақ пен Жетісудың зергерлік бұйымдарына тән екенін атап өтті (Маргулан 2012: 301). Бұл туралы өз еңбегінде Ш.Ж. Тохтабаева да баяндайды. Зерттеуші полихромдық стильдің ерекшеліктері Оңтүстік Қазақстанның әшекейлерінде де көрініс тапқанын мәлімдеді (Тохтабаева 2005: 195).

Қазақ шебер зергерлері елордалық қолөнер мен сарай шеберханаларына тән көркемдік тәсілдер мен нысандарды қабылдай отырып, көшпелі эстетикалық дәстүрлерді сақтап, дамыта түсті. Полихромды стильдің жаңғырығы бар әшекейлерден басқа, бұл аумақта шілтер, эмальданған, ойылған, соғылған және т.б. бұйымдар байқалды (Тохтабаева 2005: 193).

Жоғарыда аталған барлық заттар қазақ халқының материалдық мәдениетін бейнелейтін ақ түсті асыл металл – күмістен жасалған. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымындағы күмістің шағылысқан жылтырлығы ай және ақ түспен символдық түрде ұқсастық тапты, ол тазалық пен бақытпен байланыстырылды. Аталған металл көбінесе ғарыштық тәртіппен, атап айтқанда жұлдызды аспанмен анықталды. Бұл күмісті сәндік мақсатта ғана емес, сонымен қатар киіз үйді безендіруде қасиетті маңызы бар тасымалдаушы ретінде кеңінен қолдануды түсіндіреді.

Халықтық түсініктерде күміс көптеген жағымды қасиеттерге ие: ол тазартады, емдейді, қорғайды. Дәл осы себепті одан дәстүрлі түрде әйелдердің зергерлік бұйымдары жасалды.

Зергерлік бұйымдарды жасаумен шебер-зергерлер айналысты, олар үшін қолөнер тек ақша табу тәсілі ғана емес, сонымен қатар қажеттілік, шығармашылық энергияны білдіру тәсілі болды. Қолөнершілер жасаған бұйымдар тек сәндік зат, безендіру ғана емес, олар қасиетті қызметті атқарды. Ш. Тоқтабаеваның еңбегінде осы салаға байланысты дәстүрлі түсініктерді баяндауға жеке тарау бөлінген (Тохтабаева 2005: 218).

Жарияланымның мақсатына тікелей көшсек – ҚРҰМ қорларында сақталатын Жетісу аумағынан шыққан заттарға жүгінеміз.

Жетісу аумағынан шыққанын растайтын заттардың саны небәрі 55, ал бүкіл Оңтүстік Қазақстанның аумағынан – 950-ге жуық бұйымды құрайды. Біздің еліміздің оңтүстік өңір аумағынан шыққан заттардың ішінде нақты сипаты көрсетілген заттар бар, бірақ қосымша нақтылау деректері жоқ тек аймақ көрсетілген заттар да кездеседі.

Бізді қызықтыратын аумаққа жататын бұйымдардың ішінде келесі санаттар бар:

- Бас әшекейлері: олардың ішінде сырға – 12; шашқа арналған әшекейлер-шашбау (бұрым әшекейлері) – 3;
- Мойын-кеуде әшекейлері: тұмар – 2 бұйым;
- Белдік әшекейлер: белдік – 1;
- Қол әшекейлері: білезік – 20; жүзік (сақина) – 9.

Мұнда жеке санатқа кеудеге тігілетін және бекітілетін заттар – түйме – 3, қапсырма (камзолға арналған бекіткіштер) – 4 дана жатады.

Біз сипаттағымыз келетін бас зергерлік бұйымдардың бірі – барлық жастағы қыздар мен әйелдерге арналған әшекей ретінде қызмет ететін сырғалар болып табылады. Сәндік қызметті орындай отырып, бұйымдар (сырғалар ғана емес) сонымен қатар әйелдің жасы мен мәртебесін көрсететін визуалды көрсеткіш ретінде қызмет етті, әлеуметтік кодтың бөлігі болды.

Белгілі зерттеуші З. Наурызбаева – өзінің әйелдердің өтпелі дәстүрлеріне арналған зерттеуінде А. Қажғалиұлының зерттеулерін атап өтеді, ол «Әйелдер сүйіп тағатын әшекейлердің пішініне жіті көз салсақ, олардың айқын антропоморфтық (адам кейпіндегі) табиғатын аңғаруға болады. Мысалы, құлақ сырғасында салбырап тұрған сырға – жіңішке кіндікке ілінген асыл да қымбат құрсақтағы нәрестені елестетеді...» сырғаларды байланыстыратын тізбекті алып тастау (Қарақалпақ әйелдерінің әшекейі – «Халкаплы сырға», ол ұзын тізбекпен жалғанған, бір құлақтың астынан екінші құлаққа өтетін, қыздар тұрмысқа шыққанға дейін таққан үлкен сырғалар туралы сөз болуда), тұрмысқа шығып жатқан әйелдің құлағын «ашады», яғни бала туу мүмкіндігі бар екендігін бейнелейді деген ой дамиды (Наурызбаева 2022: 143-144). Автор қазақ қалыңдығының дәстүрлі костюмімен ұқсастырады, мұндағы ұқсас тұйық нобайы басқа арналған әшекейлердің барлық кешенін білдіреді. Яғни, қазақтың қалыңдығы да бастың төменгі бөлігінде тұйық нобайға ие болды, ол кейінірек ашылды деген қорытындыға келді.

Қазақ сырғаларының сипаттамасына тікелей оралсақ, жалпы сырғалар екі түрге бөлінеді: тегіс және көлемді, одан әрі түрлері бойынша бөлімшесі бар (Тохтабаева 2005: 95).

Пластина тәрізді сырғалардың бір түрі – негізі мен салпыншақтары бар сырғалар болып табылады. Осындай бұйымдардың бірі ҚРМАМ-нен берілді, оны 20.07.1994 ж. К. Алимов тапсырды.

Бұйым (ҚРҰМ нқ 2355/1-2) өлшемі 11,7х1,5 см болатын қалыптау, майыстыру, соғу және жалған бүршіктеу техникасын пайдалана отырып, ақ түсті металдан жасалған (Сурет 1). Ілмек тәрізді тұмсықтан тұрады, ол пішінді жалпақ табақша және тізбектердегі үш ілгіш түрінде негізгі бөлікке өтеді. Пластина контур бойымен жалған бүршіктеумен безендірілген дөңес ромбты және дөңгелек фигуралармен безендірілген. Пластинаның төменгі жағына ұштарында бір жақты гауһар тәрізді салпыншақтары бар кордтық қосылыстары бар үш қысқа тізбек бекітілген.

Сурет 1. Сырға, XIX ғ. Fig. 1. Earrings, XIX century

Сурет 2. Шашбау, XIX в.

Fig. 2. Shashbau, XIX century

Бұйымның келесі түрі – қорғаныс функциясы бар күміс тұмарлар. Тұмарларды жеке бұйымдар ретінде зерттеуге арналған бірқатар жұмыстар бар Н.Г. Борозна, С.М. Абрамзон (Абрамзон 1978) және т.б. Қазіргі зерттеушілер арасында Ш.Ж. Тоқтабаеваның (Тохтабаев 2005) еңбектерін атап өткен жөн.

Қазақтар, тәжіктер, өзбектер, қырғыздарда және басқа халықтарда бұрын және ішінара сақталған тұмарлар-бойтұмарлар кіретін рәсімдік бұйымдарда ежелгі діни наным-сенімдердің ерекшеліктерін байқауға және қайта жаңғыртуға болады. Бұл элементтер исламның ажырамас бөлігіне айналып, оларды маңызды құрамдас бөлігі ретінде өз құрылымына сіңірді. Яғни, шығу тегі бойынша бұл бұйымдар көшпенділердің тылсым сенімдерімен байланысты. Ішінде қағазға жазылған Құраннан дұға орналастырылды немесе «заттай» деп аталатын, оған астрагалдар, қой немесе түйе жүні, үкі тырнақтары мен қауырсындары жатады.

Бұйымның іші ғана емес, оның пішіні де маңызды рөл атқарды. Біз білетіндей, Ш.Ж. Тоқтабаеваның еңбектері: «Қазақтар арасында төрт пішіндегі күміс тұмарлар кеңінен қолданылды: үшбұрышты – тұмарша, тікбұрышты – қолтықша, түтікше тәрізді – бойтұмар және күрделі – үшбұрышты-құбырлы» (Тохтабаева 2005: 194). Пішінді таңдау оның қасиетті ерекшеліктеріне байланысты болды, бұйымдардың үшбұрышты пішіні жоғарғы әлем мен әлемдік таудың жақындығы мен қамқорлығымен байланысты болды. Гюль өз еңбегінде үшбұрыштардың ұшы қай бағытқа қарағанына байланысты – жоғары немесе төмен, еркек және әйел ара қатынасы бастамаларымен байланысын да атап өтеді (Гюль URL).

Жетісу аумағынан шыққан Ұлттық музей қорындағы қазақтардың тұмарлары бірнеше түрмен ұсынылған: «бойтұмар» және «тұмарша».

Сурет 3. Бойтұмар. XIX ғ

Fig. 3. Mascot, XIX century

Бойтұмар (*ҚРҰМ нқ 2354*) түтікше пішінді, қуыс, күмбез тәрізді ұштары бар. Ұзындығы – 14,7 см, диаметрі – 1,8 см. Бұйым ақ металдан жасалып, көк пастамен толтырылған белбеу құрсаулармен безендірілген. Бойтұмар қалыптау, бедерлеу және соғу техникасының көмегімен жасалған. (Сурет 3)

Өнімнің жоғарғы бөлігінде тізбекті бекітуге арналған екі ілмек бар, төменгі бөлігінде – жеті «S» пішінді ілмекке сыртқы жағынан сәл дөңес дөңгелек пішінді жеті салпыншақ бекітілген. Салпыншақтар көк пастамен және ойықтармен толтырылған нақышпен безендірілген.

Тұмардың тағы бір түрі – «тұмарша» (*ҚРҰМ нқ 2365*). Бұйымды 1.11.1994 ж. Даубаев Естай Серікбайұлы тапсырған. Аталмыш тұмарша ақ түсті металдан жасалған, үшбұрышты пішінді, іші қуыс, 18 салпыншақтың 16-сы сақталған. Салпыншақтарда 8 маржан, 9 көгілдір ақық, 12 інжу тағылған. Салпыншақтар бүршіктермен безендірілген пирамида тәрізді пішіндермен қатар-қатар орналасқан. Бұйымның орталық бөлігі әр түрлі мөлшердегі дөңес, тамшы тәрізді бөлшектермен әшекейленіп, олардың іші қара түске боялып, өсімдік ою-өрнектерімен безендірілген. Тұмаршаның шеттерінде оны жиектейтін дөңгелек көбіне кірістірулерсіз ойықтар бар. Негізінен көгілдір ақық тасы салынған, бірақ 6 дана ғана сақталған. (Сурет 4).

Өнімді жасау кезінде келесі техникалық әдістер қолданылды: алтын жалату, қаралау, қалыптау, ширатпа.

Рис. 4. Тұмарша. XIX в.

Fig. 4. Amulet, XIX century

Бұйымдарды безендіруде қолданылатын тастарды таңдау кездейсоқ болған жоқ. Әрбір минерал оның нышаны мен қорғаныс қасиеттеріне қарай таңдалды. Мысалы, тұмарша безендірілген седеп салпыншақтар ай культімен байланысты екендігі белгілі, оның құрамында «ай сәулесінің бөлшектері» бар деп есептелді.

Сондай-ақ, салпыншақтарда орналасқан және өнімді жиектейтін көгілдір ақық ежелгі уақыттан бері өзінің қасиеттерімен танымал. Әл-Бируни өз еңбегінде былай деп хабарлайды: «Джабир ибн Хаййан ас-Суфй оны «Тұмар туралы таңдаулылар» кітабында жеңіс тасы, сиқырлы көзден қорғайтын тас және сана тасы деп атайтынын біліңіз. «Жеңіс тасы» және «сана тасы» атауларына келетін болсақ, олар [оның атында] жақсы белгі үшін көгілдір ақыққа берілген, өйткені бұл сөз парсы тілінен аударғанда «жеңіс...» дегенді білдіреді (ал-Бируни 1963:158). Ол әрі қарай: «кейбір адамдар оны ашық ауа-райына, бұлт пен желге байланысты өзгеретін жылдамдыққа байланысты, сондай-ақ хош иісті заттар оның сапасын төмендететіндіктен, жылу суын алып кетеді, ал май оны өлтіретіндіктен жек көреді...» (ал-Бируни 1963:159). Бір қызығы, бұл тас сыртқы факторларға байланысты түсін өзгертеді, бұл оның «тірі» табиғатқа байланысты сенімдердің пайда болуына себеп болды. Бұл туралы Тоқтабаева өзінің зерттеуінде былай деп жазады: қазақтардың пікірінше, көгілдір ақық (перезе) бақыт әкеледі, ал сыйға тартылғандар да әл – ауқаттың көрсеткіші болып табылады – ауырған жағдайда қараяды... (Тохтабаева 2005: 222).

Көптеген халықтар қыздар мен әйелдердің әшекейлерінде қолданған маржан өндірістік қасиеттерге ие болды, оның жарқын түсі өмірмен, отпен, жастықпен және құнарлылықпен байланысты болды (Шайгозова, Наурызбаева 2023).

Қорғаныс қасиеттері бар ақық кеңінен қолданылды. Білезікке салынған ақық сенім бойынша аурулардан және жіберілетін зұлым күштерден қорғайды деп есептелген.

Кеуде зергерлік бұйымдарын қарастырғаннан кейін, киім элементтерін байланыстырудың практикалық қызметін ғана емес, сонымен қатар сәндік ансамбльдің маңызды бөлігі болып табылатын, кіндік аймағын (немесе жалпы құрсақ аймағын) дененің қасиетті бөлігі ретінде қорғайтын ілмек қапсырмаға назар аудару қисынды.

Сурет 5. Қапсырма, XIX ғ. Fig. 5. Closure, XIX century

Ақ металдан жасалған бұйым екі симметриялы жапырақ тәрізді бөліктен тұрады. Нобайы бүршіктеу, бұрау, ширатпамен жиектелген. Бұйымның ортасында ромб тәрізді смальтадан жасалған кірістірулері белгіленген. Аталған затты 11.01.1993 жылы Алматы қаласының тұрғыны С.А. Кебекбаева тапсырған. *(КРҰМ нқ 2328/1, 2*)

Қапсырмада бұралған ширатпа техникасымен жасалған, көптеген мәдениеттерге тән S-тәрізді екілік таңбадан алынған бітпес космогоникалық нышаны сәндік элемент ретінде бекітілген. (Сурет 5).

Қапсырмаларды қарастырғаннан кейін бейнені толықтыратын қол әшекейлеріне – білезікке назар аударамыз. Дәстүрлі ұғымдарда білезіктер тіршілік күшін сақтайды деп есептелді (Тоқтабаева 2005: 280).

Сурет 6. Білезік, XX ғ. Fig. 6. Bracelet, XX century

Пластиналы білезік (*ҚРҰМ нқ 2354/1,2*), ақ металдан жасалған, тұйықталмаған пішінді ұштары бар. Бұйымның алдыңғы бөлігі зооморфты ою-өрнекпен безендірілген. (Сурет 6). «Қаз мойын» өрнегі қайталана отырып өрнектелген. Ою-өрнек арасындағы кеңістік ұсақ доға тәрізді өрнектермен толтырылған. Сәндік қатар қиғаш ойықтардан тұратын жақтаумен жиектелген.

Қазақтардың ою-өрнек өнерінде «құс» тақырыбы үлкен орын алады. Негізінен құстар әйелдік болмыспен байланысып, қорғаушы тұмар болып саналады.

Талқылау

Жұмыс барысында ҚР Ұлттық музейі қорының зергерлік бұйымдарын жүйелеу және талдау жұмыстары жүргізілді. Бұйымның паспорттық деректерін зерттеуге, сондай-ақ олардың типологиялық және сәндік ерекшеліктерін салыстыруға ерекше назар аударылды. Әшекейлер негізгі санаттарға бөлінді, әрқайсысы бойынша статистика келтірілді. Егжей-тегжейлі талдау үшін бұйымдардың әр тобынан оның пішіні, оюөрнегі, техникасы тұрғысынан қарастырылған ең тән үлгі таңдалды. Бұл тәсіл жалпы және кейбір жеке қырларын байқауға мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің топтамасынан зергерлік әшекейлерге жүргізілген талдау Оңтүстік Қазақстанның, атап айтқанда, Жетісу өңірлік ерекшеліктерінің аса маңыздыларын анықтауға мүмкіндік берді. Осы аймақтан шыққан зергерлік бұйымдар жинағы көшпелі және отырықшы мәдениеттердің қиылысында, сондай-ақ Ұлы Жібек жолының ежелгі көркемдік дәстүрлерінің әсерінен қалыптасқан көркем тілдің өзіндік ерекшелігін көрсетеді.

Жетісу зергерлерінің бұйымдары полихромды стильдің бейнелі синтезімен, сіркелеу, бүршіктеу,ақық,маржандарыжәнебасқадатастарыбелсендіқолдануменерекшеленеді, бұл оларды Орталық Азияның, Иранның және ислам әлемінің ежелгі дәстүрлерімен байланыстырады, бірақ сонымен бірге бірегей көшпелі эстетиканы сақтайды. Шашбау, бойтұмар және тұмарша мен тұмарларын, сондай-ақ белбеу, қапсырмаларды зерделеу Жетісудың материалдық мәдениетінде күміс тек эстетикалық материал ретінде ғана емес, тазалық, қорғау және үйлесімділік туралы киелі ұғымдардың тасымалдаушысы ретінде де әрекет еткенін растады.

Археологиялық олжалар мен музей топтамаларының салыстырмалы талдауы көркемдік дәстүрлердің сабақтастығын көрсетеді: қола дәуірінде және Алтын Орда дәуірінде қолданылған ежелгі полихромдық стильдің элементтері XIX-XX ғасырлардағы қазақтардың зергерлік өнерінде одан әрі дамыды. Зергер – шеберлерінің дәстүрлі пішіндерді механикалық тұрғыда көбейтіп қана қоймай, оларды белсенді түрде қайта ойластырғаны ерекше мәнге ие, өткен мен қазіргі арасындағы тірі байланыс бейнеленген бұйымдар жасады.

Қорытынды

Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің қорындағы Жетісу зергерлік бұйымдар жинағы көркемдік пішіндердің динамикадағы дамуын зерттеуге, өзгермелі әлеуметтік және мәдени нақтылықтар жағдайында ежелгі сарындардың өзгерісі мен бейімделу үдерістерін қадағалауға бірегей мүмкіндік береді. Ол сондай-ақ сәндік-қолданбалы өнерді зерттеудегі аймақтық тәсілдің маңыздылығын атап көрсетеді, өйткені көркем ойлаудың өзгешеліктері, этникалық сәйкестіктің ерекшеліктері және сыртқы мәдени әсерлермен өзара әрекеттесу дәл осы жергілікті көріністерде ашылады.

Зерттеу алдын-ала сипатта болады, болашақта салыстырмалы материал базасын кеңейту жоспарлануда, бұл аймақтық тиістілікті нақтылауға және жергілікті ерекшеліктерді дәл анықтауға мүмкіндік береді. Әзірге бұл белгілі бір қиындықтар туғызады, өйткені тек бір музейдің қоры зерттелгендіктен, Жетісу өңірі белгілеген жекелеген

заттар топтамаға сыйлықтар/алмасулар немесе өзге де орын ауыстырулар нәтижесінде келіп түсуі мүмкін, бұл да одан әрі жұмыс пен нақтылауды талап етеді.

Осылайша, жүргізілген зерттеу Орталық Азияның жалпы мәдени үдерістері контексінде Жетісу зергерлік өнерін одан әрі терең зерделеу үшін негіз қалайды, сондай-ақ Қазақстанның дәстүрлі көркем мұрасы ескерткіштерін сақтау, атрибуциялау және ғылыми түсіндіру мәселелерін көтереді

Acknowledgements

The authors express their sincere gratitude to the staff of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, particularly to the specialists of the fund department, for their assistance and support in conducting the research. Their professionalism and dedication in working with the museum collections greatly contributed to the success of this research.

Алғыс үлесі

Авторлар Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі қызметкерлеріне, атап айтқанда қор бөлімінің мамандарына ғылыми-зерттеу жұмысына көрсеткен көмегі мен қолдауы үшін шынайы алғыс білдіреді. Музей қорларымен жұмыс істеу барысында көрсеткен кәсіби біліктілік пен жанашырлық зерттеудің табысты өтуіне зор үлес қосты.

Благодарности

Авторы выражают искреннюю благодарность сотрудникам Национального музея Республики Казахстан, в особенности специалистам фондового отдела, за содействие и поддержку в проведении научно-исследовательской работы. Профессионализм и внимательное отношение при работе с музейными фондами внесли значительный вклад в успешную реализацию исследования.

Әдебиеттер тізімі

Абрамзон С. Предметы культа казахов, киргизов и каракалпаков. *Материальная культура и хозяйство народов Кавказа, Средней Азии и Казахстана.* Ленинград: Наука. 1978. С.44–67.

Абу-р-Райхан Мухаммед ибн Ахмед ал-Бируни. *Собрание сведений для познания драгоценностей* (Минералогия). Ленинград. 1963. 518 с.

Айтбаева Ә., Манапова Ә. Металдан жасалған әйел әшекейлері (Жетісудың археологиялық табылымдары бойынша). *Қазақстан археологиясы.* 2024. No.3(25), 32-44 бб.

Акишев К. *Древнее золото Казахстана.* Алма-Ата: Онер. 1983. 264 с.

Аргынбаев Х. *Қазақ халқының қолөнері* (Прикладное искусство у казахов). Алматы: Өнер. 1987. 128 с.

Базарбаева Г., Джумабекова Г. Шаманка, жрица, принцесса? (К изучению статуса женщины сакской эпохи). *Электронный научный журнал «edu.e–history.kz».* 2019. No.3(19), с.68-75.

Бейсенов А. Серьги сакской эпохи. *Вестник Томского государственного университета. История.* 2014. No.6, с.121-128.

Валиханов Ч. *Записки о киргизах.* Собр. соч. в 5 т. Алма-Ата. 1984. Т.2. С.7-89.

Востров_В. Некоторые изделия казахских мастеров-зергеров (по материалам экспедиции 1955 г.). *Труды ИИАЭ АН КазССР.* Алма-Ата. 1959. Т.6. С.127-143.

Гюль Э. *К вопросу о генезисе амулетниц-тумаров.* URL:https://www.academia.edu/15111905/% (дата обращения: 16.06.2025).

Захарова И., Ходжаева Р. *Казахская национальная одежда* (XIX – начало XX в.). Алма-Ата: Наука. 1964. 178 с.

Куприянова Е. *Тень женщины: женский костюм эпохи бронзы как «текст»* (по материалам некрополей Южного Урала и Казахстана). Челябинск: АвтоГраф. 2008. 244 с.
Маргулан А. *Казахское народное прикладное искусство.* Алма-Ата: Өнер. 1986. Т.1. 251 с.
Маргулан А. *Сочинения.* Алматы: Издательство «Алатау». 2012. Т.11. 576 с.
Масанов Э. Кузнечное и ювелирное ремёсла в казахском ауле (Вторая половина XIX – начало XX в.). *Новые материалы по археологии и этнографии Казахстана.* Алма-Ата. 1961. С.148-170.
Наурзбаева З. Закрытые и открытые структуры в традиционных женских обрядах*. Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия».* 2022. No.4(108), с.142-151.
Руденко С. Очерк быта казаков бассейна рек Уила и Сагыза. *Казаки. Антропологические очерки.* Ленинград. 1927. С.7–32..
Тохтабаева Ш. *Серебряный путь казахских мастеров*. Алматы : Дайк-пресс, 2005. 474 с.
Усманова Э. *Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана: Опыт реконструкции.* Лисаковск – Караганда: Тип. ТАиС. 2010. 176 с.
Хасенова Б. Гендерная символика эпохи средневековья по данным археологии. *Образ женщины в отражении веков: по материалам из Большого Тургая и сопредельных регионов*. Алматы: ИА КН МОН РК. 2020. С.43–58.
Хасенова Б. Женские украшения гунно-сарматского времени Казахстана. *Археология Казахстана.* 2023. No.4 (22), с.86–100.
Шайгозова Ж., Наурзбаева А. *Краткая энциклопедия знаков и символов казахской культуры*. Алматы. 2023. 320 с.

References

Abramzon S. Predmety kul'ta kazahov, kirgizov i karakalpakov. *The material culture and economy of the peoples of the Caucasus, Central Asia and Kazakhstan.* Leningrad: Nauka Publ. 1978. Pp. 44–67. (in Russian)
Abu-r-Rayhan Muhammad ibn Ahmed al-Biruni. *Sobranie svedenij dlya poznaniya Dragocennostej* (Mineralogiya). Leningrad.1963. 518 p. (in Russian)
Aitbaeva A., Manapova A. Metaldan zhasalған әiel әshekeileri. *Kazahstan Archeology*. 2024. No.3(25). Pp.32-44 (in Kazakh)
Akishev K. *Drevnee zoloto Kazahstana.* Alma-Ata: Oner. 1983. 264 p. (in Russian)
Argynbaev Kh. *Kazak halkynyn koloneri.* Almaty: Oner. 1987. 128 p. (in Russian)
Bazarbaeva G., Dzhumabekova G. Shamanka, zhrica, princessa? (K izucheniyu statusa zhenshchiny sakskoj epohi). *Elektronnyj nauchnyj zhurnal «edu.e–history.kz»*. 2019. No.3(19). Pp.68-75 (in (in Russian)
Beisenov A. Sergi sakskoi epokhi. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya.* 2014. No.6, pp.121-128. (in Russian)
Valihanov Ch. *Zapiski o kirgizah.* Sobr. soch. v 5 t. Alma-Ata. 1984. T.2. Pp.7-89. (in Russian)
Vostrov V. Nekotorye izdelija kazahskih masterov-zergerov (po materialam jekspedicii 1955 g.). *Proceedings of the IAE of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR.* Alma Ata. 1959. Vol.6. Pp.127-143. (in Russian)
Gyul' E. *K voprosu o genezise amuletnits-tumarov.* URL:https://www.academia.edu/15111905/%D0%9A (data obrashcheniya: 16.06.2025). (in Russian)
Zakharova I., Khodzhaeva R. *Kazahskaja nacional'naja odezhda* (XIX - nachalo XX v.) Alma-Ata: Nauka. 1964. 178 p.
Kupriyanova E. *Ten' zhenshchiny: zhenskij kostyum epohi bronzy kak «tekst»* (po materialam nekropolej Yuzhnogo Urala i Kazahstana). Chelyabinsk: Autograph. 2008. 244 p. (in Russian)
Margulan A. *Kazahskoe narodnoe prikladnoe iskusstvo*. Alma-Ata: Oner. 1986. T.1. 251 p. (in Russian)
Margulan A. *Sochineniya*. Almaty: Alatau Publishing House. 2012. Vol.11. 576 p. (in Russian)
Masanov E. Kuznechnoe i juvelirnoe remjosla v kazahskom aule (Vtoraja polovina XIX – nachalo XX v.). *New materials on archeology and ethnography of Kazakhstan.* Alma-Ata. 1961. Pp.148-170.

(in Russian)
Naurzbaeva Z. Zakrytye i otkrytye struktury v tradicionnyh zhenskih obryadah. *Bulletin of the Karaganda University. The series "History. Philosophy".* 2022. No.4(108). Pp.142-151. (in Russian)
Rudenko S. Ocherk byta kazakov bassejna rek Uila i Sagyza. *The Cossacks. Anthropological essays.* Leningrad. 1927. Pp.7-32. (in Russian)
Tokhtabaeva Sh. *Serebrianyi put kazakhskikh masterov.* Almaty: Daik-press. 2005. 474 p. (in Russian)
Usmanova E. *Kostyum zhenshchiny epohi bronzy Kazahstana: Opyt rekonstrukcii*. Lisakovsk – Karaganda: Tip. TAiS. 2010. 176 p. (in Russian)
Khasenova B. Gendernaia simvolika epokhi srednevekovia po dannym arkheologii*. Obraz zhenshchiny v otrazhenii vekov: po materialam iz Bolshogo Turgaia i sopredelnykh regionov.* Almaty: IA KN MON RK. 2020. Pp. 43–58. (in Russian)
Khasenova B. Zhenskie ukrasheniya gunno-sarmatskogo vremeni Kazahstana*. Kazahstan Archeology.* 2023. No.4(22), pp.86-100. (in Russian)
Shaigozova Zh., Naurzbaeva A. *Kratkaya enciklopediya znakov i simvolov kazahskoj kul'tury*. Almaty. 2023. 320 p. (in Russian)

Information about authors

Aigerim E. Aitbayeva – PhD, Margulan Institute of Archaeology, Dostyk Ave., 44, 050010, Almaty, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0003-1991-7508, aaitbaeva84@mail.ru
Kamelya S. Saparova – 1st year doctoral student, Department of Archeology and Ethnology, Faculty of History, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Junior Researcher, Department of Archaeology and Ethnography of the Scientific and Methodological Service of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, Tauelsizdik Ave., 54, 010000, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0002-0581-1596, kamila.aubakirova@gmail.com
Akbope G. Sautbekova – Master of Arts, Researcher, Department of Archaeology and Ethnography of the Scientific and Methodological Service of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, Tauelsizdik Ave., 54, 010000, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0009-0008-5524-069X, akbopesautbekova@mail.ru
Akzharkyn A. Kumarbayeva – Master of Art History, Abylkhan Kasteyev State Museum of Arts, Koktem-3 microdistrict, 22/1, 050040, Almaty, Kazakhstan, https://orcid.org/0009-0000-0014-1848, akumarbaeva@inbox.ru

Авторлар туралы мәлімет

Әйгерім Есімқанқызы Айтбаева – PhD, Ә.Х.Марғұлан атындағы Археология институты, Достық даңғ., 44, 050010, Алматы, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0003-1991-7508, aaitbaeva84@mail.ru
Камеля Серікқызы Сапарова – тарих факультетінің «Археология және этнология» ББ 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің ғылыми-әдістемелік қызметінің археология және этнография бөлімінің кіші ғылыми қызметкері, Тәуелсіздік даңғ., 54, 010000, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0002-0581-1596, kamila.aubakirova@gmail.com
Акбөпе Ғалымқызы Саутбекова – гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің ғылыми-әдістемелік қызметінің археология және этнография бөлімінің ғылыми қызметкері, Тәуелсіздік даңғ., 54, 010000, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0009-0008-5524-069X, akbopesautbekova@mail.ru
Ақжарқын Асанқызы Құмарбаева – өнертану магистрі, Әбілхан Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер музейі, Көктем-3 ш/а, 22/1, 050040, Алматы, Қазақстан, https://orcid.org/0009-0000-0014-1848, akumarbaeva@inbox.ru

Сведения об авторах

Айгерим Есимкановна Айтбаева – PhD, Институт археологии имени А.Х. Маргулана, пр. Достык, 44, 050010, Алматы, Казахстан, https://orcid.org/0000-0003-1991-7508, aaitbaeva84@mail.ru
Камеля Сериккызы Сапарова – докторант 1 курса ОП «Археология и этнология» исторического факультета, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, младший научный сотрудник отдела археологии и этнографии Научно-методической службы Национального музея Республики Казахстан, пр. Тауелсиздик, 54, 010000, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0002-0581-1596, kamila.aubakirova@gmail.com
Акбопе Галымовна Саутбекова – магистр гуманитарных наук, научный сотрудник отдела археологии и этнографии Научно-методической службы Национального музея Республики Казахстан, пр. Тауелсиздик, 54, 010000, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0009-0008-5524-069X, akbopesautbekova@mail.ru
Акжаркын Асановна Кумарбаева – магистр искусствоведения, Государственный музей искусств им. АбылханаКастеева, мкр. Коктем–3, 22/1, 050040, Алматы, Казахстан, https://orcid.org/0009-0000-0014-1848, akumarbaeva@inbox.ru

Authors contribution
Aitbayeva A. – development of the concept and general logic of scientific research, participation in the writing of the publication, the formation of its structure and sections.
Saparova K. – data collection and processing, study and systematization of stock collections (ethnographic), selection and description of objects of scientific value, interpretation of the results obtained.
Sautbekova A. – analytical processing of the collected material, study and systematization of stock collections, processing of materials, preparation of photographs of products, interpretation of the results.
Kumarbayeva A. – participates in writing the article, editing, and structuring the text of the publication according to the standards.

Авторлардың қосқан үлесі
Айтбаева А. –ғылыми зерттеудің тұжырымдамасы мен жалпы логикасын әзірлеу, жарияланымды жазуға, оның құрылымы мен бөлімдерін қалыптастыруға қатысу.
Сапарова К. – деректерді жинау және өңдеу, қор коллекцияларын (этнографиялық) зерттеу және жүйелеу, ғылыми құндылығы бар заттарды іріктеу және сипаттау, алынған нәтижелерді түсіндіру.
Саутбекова А. – жиналған материалды аналитикалық өңдеу, қор коллекцияларын зерттеу және жүйелеу, материалдарды өңдеу, бұйымдардың фотосуреттерін дайындау, алынған нәтижелерді түсіндіру.
Құмарбаева А. – стандарттарға сәйкес мақала жазуға, редакциялауға және жарияланым мәтінін құрылымдауға қатысу.

Вклад авторов
Айтбаева А. – разаработка концепции и обшей логики научного исследования, участие в написании публикации, формировании ее структуры и разделов. Сапарова К. – сбор и обработка данных, изучение и систематизация фондовых коллекций (этнографических), отбор и описание предметов, представляющих научную ценность, интерпретация полученных результатов.
Саутбекова А. – аналитическая обработка собранного материала, изучение и систематизация фондовых коллекций, обработка материалов, подготовка фотографий изделий, интерпретация полученных результатов.
Кумарбаева А. – участие в написании статьи, редактировании и структурировании текста публикации согласно стандартам.

Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу. Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді / ***Раскрытие информации о конфликте интересов.*** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов / ***Disclosure of conflict of interest information.*** The authors claim no conflict of interest

Мақалатуралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.
Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 10.09.2025
Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами / Approved by reviewers: 15.10.2025
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 10.12.2025